ALEXANDRU MAREŞ

DOUĂ NOTE DESPRE UDRIŞTE NĂSTUREL

1. RELAŢIONAREA *Udrişte, Uriil, Orest*

Personalitate încă nu îndestul cunoscută, Udrişte Năsturel este cel dintâi român care a apelat la unele pseudonime. După cum se ştie, pe parcursul activităţii, acesta a ţinut să-şi semneze unele dintre scrierile sale înlocuindu-şi pronumele dobândit prin botez, *Udrişte*, fie cu *Uriil*, fie cu *Orest*. Iată scrierile în care apar cele două nume precitate şi perioadele pe care le delimitează:

Uriil (1629–1642)

Act de vânzare (limba română), Bucureşti, 10 mai 1629: † *Uriil Nasturel* tainic[1].
Act de vânzare (limba română), Bucureşti, 14 mai 1629: *Uriil Nasturel* de taină[2].
Act de scutire (limba slavonă), Bucureşti, 23 mai 1629: *Uriil Nasturelpisec*[3].
Act de scutire (copie românească), Bucureşti, 14 ianuarie 1630: *Uriil Năsturel* [4].
Act de vânzare (limba română), Bucureşti, 24 februarie 1632: *Uriil Năsturel* logofăt[5].
Versuri (limba slavonă) în *Molitvenicul* tipărit la Câmpulung în 1635: *Uriil Nasturel*[6].
Versuri (limba slavonă) în *Pravila* tipărită la Mănăstirea Govora în 1640: *Uriil Nasture o(t) F<ierăşti>*[7].
Prefaţa (limba română) a *Evangheliei învăţătoare* tipărite la Mănăstirea Govora în 1642: *Uriil Nasturel, predoslov,* lĕtu 7147 (= 1638 sau 1639)[8].

Orest (1639–1652)

Act de întărire (limba slavonă), Bucureşti, 10 februarie 1639: *Orest Nasturel vtori logofet*[9].

---

[1] *Documenta Romaniae historica*. B. Ţara Românească, vol. XXII, Bucureşti, Editura Academiei, 1969, nr. 268, p. 506 (se va cita în continuare DRH B).
[2] DRH B, XXII, nr. 274, p. 519.
[3] DRH B, XXII, nr. 280, p. 530.
[4] DRH B, XXIII, 1969, nr. 18, p. 36.
[5] DRH B, XXIII, nr. 333, p. 518.
[6] Ioan Bianu, Nerva Hodoş, Dan Simonescu, *Bibliografia românească veche. 1508–1830*, vol. I–IV, Bucureşti, Socec, 1903–1944; IV, p. 181 (se va cita în continuare BRV).
[7] BRV I, p. 109.
[8] BRV I, p. 122.
[9] DRH B, XXVII, 2013, nr. 41, p. 51.

DACOROMANIA, serie nouă, XXVI, 2021, nr. 2, Cluj-Napoca, p. 176–185

Însemnare (limba slavonă) pe coperta unui *Sbornic* împrumutat de la Mănăstirea Bistriţa, 18 iunie 1639: *Orest Năsturel ot Fierăşti* [10].

Pisania bisericii din Fierăşti, 1644: *Oresta Năsturela* [11].

Însemnare (limba slavonă) pe *Învăţătura lui Teodor Studitul*, scrisă la Mănăstirea Cozia în 1642: *Orest Nasturel* ot Fierăşti[12].

Prefaţa (limba slavonă) a *Antologhionului* tipărit la Câmpulung în 1643: *Orestom Năsturelom, vtorym logothetom*[13].

Act de donaţie (limba slavonă) către Mănăstirea Marea Lavră de la Muntele Sinai, Târgovişte, 28 februarie, 1645: *Oresta Nasturela vtorago logotheta*[14].

O podražanii Ha[15] (limba slavonă) tipărită la Mănăstirea Dealu în 1647: *Oresta Nasturela vtorago logoteta*[16].

Varlaam şi Ioasaf (versiune slavonă cu traducere românească), 1648 sau 1649: *Orestom Năsturelo(m) o(t) Fierăštĭ vtoro(m) logothetomŭ* (în versiunea slavonă[17]; cf. în versiunea românească: *Udrişte Năsturel*).

Epitaf (limba latină) pentru Mateiaş Basarab, 1652: *Oreste Nasturellis vicecancelarii*[18].

Din prezentarea de mai sus rezultă că Udrişte Năsturel a apelat la numele *Uriil* în perioada 1629–1642. În realitate, limita finală a intervalului trebuie restrânsă, întrucât atestările din *Pravilă* şi din *Evanghelia învăţătoare* se datorează editorilor, care au preluat texte semnate de al doilea logofăt, anterioare scrierilor precitate: versurile din *Molitvenicul* slavon din 1635 (republicate în *Pravilă*) şi, respectiv, prefaţa alcătuită în 1638 sau 1639 (retipărită în 1642). Aşadar, perioada *Uriil* se încheiase pentru Udrişte Năsturel la începutul anului 1639, când îl vedem semnându-se prima dată *Orest*.

Înlocuirea prenumelui *Udrişte* cu *Uriil*, într-o primă etapă, apoi cu *Orest*, într-o a doua etapă, trebuie pusă pe seama manierei renascentiste, vizibile îndeosebi în traducerea unor nume în greceşte şi latineşte: *Giovanni* în *Jovianus*sau *Janus, Antonio* în *Aonis* etc.[19] Tot unei modalităţi apusene, databile încă din Evul Mediu timpuriu, îi aparţine şi indicarea, imediat după nume, a localităţii de proveniență; vezi numeroase exemple în care acesta se semnează *Udrişte Năsturel ot* (sau *din*) *Fierăşti*.

---

[10] Damian P. Bogdan, *Paleografia româno-slavă*. Tratat şi album, Bucureşti, Direcţia Generală a Arhivelor Statului, 1978, pl. LVI.

[11] Dan Horia Mazilu, *Udrişte Năsturel*, Bucureşti, Editura Minerva, 1974, p. 112; cf. **Иwрєстаѧьсть҃рєла**, reproducere greşită la N. Iorga, *Studii şi documente cu privire la istoria românilor*, XV, Fascicula 1, Bucureşti, Socec, 1905, p. 91.

[12] Damaschin Mioc, *Materiale româneşti din arhive străine*, în „Studii şi materiale de istorie medie", vol. VI, 1973, p. 346.

[13] BRV, I, p. 130.

[14] DRH, B, XXX, nr. 52, p. 73.

[15] Sl., în trad.: *Despre imitarea lui Hristos*.

[16] BRV, I, p. 158.

[17] BAR, ms. rom. 2470, f. 1[r].

[18] Radu Constantinescu, *Manuscrisele slavo-române ale vechii Biblioteci sinodale din Moscova*, în „Studii. Revistă de istorie", tomul 24, 1971, nr. 5, p. 1031–1032.

[19] Vezi Jakob Burckhardt, *Cultura Renaşterii în Italia*, [Bucureşti], Editura pentru Literatură, I, 1969, p. 297–299.

N. Iorga considera că, datorită „mândriei pedantismului său", Udrişte Năsturel „se va iscăli Uriil, după Biblie, şi Oreste, după tradiţia elenică"[20]. Pornind de la această opinie, Vasile Bogrea a susţinut că „Udrişte nu e decât o dezvoltare... din *Udrea*, care, el însuşi, nu e decât aspectul slav al lui *Adrian*, cum demonstră, pân' la evidenţă, chiar numele bătrânesc al Adrianopolei la rumâni: ... *Udriul*"[21]. Totodată, reputatul clasicist a ţinut să evidenţieze faptul că „Udriul se chema greceşte nu numai Αδριανούπολιη, ci şi Ορεστιας.... ceea ce constituie un desăvârşit paralelism cu *Udrişte Oreste*"[22]. N. A. Constantinescu presupunea, în schimb, că logofătul nostru a urmat „moda umaniştilor apuseni şi în sens calendaristic", mod de a interpreta „pe Udrişte, al cărui sens era uitat"[23]. În sfârşit, Dan Horia Mazilu vedea în înlocuirea lui *Udrişte* cu *Orest* o manieră renascentistă, numele adoptat având o „rezonanţă grecească", dar admitea, totodată, că în perioada de început a recurs la *Uriil*, considerat, pe urmele lui N. Iorga, o „formă biblică"[24].

Unele dintre consideraţiile avansate sunt, fără îndoială, discutabile. Astfel, *Uriil* nu a fost un personaj biblic, raza sa de acţiune reprezentând-o textele apocrife. Alegerea acestui nume nu s-a datorat dorinţei lui Udrişte Năsturel de a face paradă de erudiţie, şi nici nu a fost determinată de calendar, *Uriil* neregăsindu-se în calendarele ortodoxe şi catolice. Cât priveşte originea numelui *Udrişte*, aceasta putea fi, într-adevăr, necunoscută contemporanilor cărturarului muntean, nu însă şi acestuia. El ştia că *Udrişte* derivă din *Udrea*, dovadă că recurge o dată şi la forma din urmă[25], şi putem fi siguri că ştia la fel de bine că *Udrea* provine din *Andrianus*[26].

În legătură cu aceste nume, două sunt întrebările ce-şi aşteaptă răspunsurile: de unde a preluat Udrişte Năsturel numele *Uriil* şi *Orest* şi, respectiv, de ce a ales aceste nume, şi nu altele?

Numele *Uriil*, în forma *Uriel*, apare semnalat prima dată în versiunea etiopiană a *Cărţii lui Enoh*, scriere apocrifă databilă cu aproximativ două secole î. Hr. Numele său în ebraică semnifică „lumina mea este Dumnezeu"[27]. În capitolul XX

[20] *Istoria învăţământului românesc*. Ediţie îngrijită, studiu introductiv şi note de Ilie Popescu Teiuşan, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică, 1971, p. 14.

[21] *Contribuţii onomastice*, în Vasile Bogrea, *Pagini istorico-filologie*. Cu o prefaţă de acad. Constantin Daicoviciu. Ediţie îngrijită, studiu introductiv şi indice de Mircea Borcilă şi Ion Mării, Cluj, Editura Dacia, 1971, p. 324.

[22] *Ibidem.*

[23] N. A. Constantinescu*, Dicţionar onomastic românesc*, Bucureşti, Editura Academiei RPR, 1963, p. 165.

[24] *Op. cit.*, p. 291.

[25] Vezi act de întărire, Bucureşti, 1 octombrie 1640: „am scris eu, Udre vtori logofăt, şi eu Dumitru logofăt" (DRH B, XXVII, nr. 482, p. 587).

[26] Pentru intelectualii acelor vremuri această legătură etimologică era cunoscută şi datorită faptului că Adrianopol, oraş construit de împăratul Adrian, era numit de slavi Odrin, iar de români Odriiu şi Udriiu; vezi o interpolare, semnalată de Vasile Bogrea (*op. cit.*, p. 324), în *De neamul moldovenilor*, în care se afirmă că după Traian „au stătut împărat Adrian, carele au făcut Udriiul".

[27] *Jüdisches Lexikon. Ein enzyklopädisches Handbuch des jüdischen Wissens in vier Bänden*. Bergründet von dr. Georg Herliotz und dr. Bruno Kirscher, Band IV/2.*S–Z*, Berlin, Jüdischer Verlag, 1927–1930, p. 1139.

al scrierii amintite, Uriel deţine întâietatea în rândul celor şapte îngeri „care veghiază" în ceruri[28]; în alte capitole numele său este asociat arhanghelilor Mihael, Rafael şi Gabriel[29]. Ulterior, numele celor patru îngeri au fost preluate şi de alte scrieri: *Cartea a IV-a lui Ezdra*, *Oracolele sibiline*, *Apocalipsul lui Moise*, rugăciuni apocrife, exorcisme etc., pătrunzând şi în arta bisericească[30]. Din secolul al IV-lea, cultul lui Uriel şi al altor îngeri neatestaţi în cărţile sfinte a fost interzis de Biserică[31].

Cartea lui Enoh a circulat şi la slavi, unde a cunoscut două versiuni (lungă şi, respectiv, scurtă), în care, spre deosebire de versiunea etiopiană, numele lui Uriel nu se întâlneşte[32]. În schimb, numele acestuia a fost cunoscut slavilor prin mijlocirea unei cazanii apocrife, rostite pe data de 5 septembrie, pentru celebrarea morţii lui Zaharia, tatăl lui Ioan Botezătorul[33]. Subiectul cazaniei este preluat din *Protoevanghelia lui Iacob*, scriere de asemenea apocrifă[34], în care prezenţa lui Uriil, ocrotitorul lui Ioan în pustietate, reprezintă o interpolare existentă numai în versiunea slavonă a scrierii[35]. Însă numele acestui arhanghel (variante *Oriel*, *Uril*, *Uriil*) s-a răspândit în rândul slavilor îndeosebi prin intermediul rugăciunilor apocrife şi al exorcismelor. Pentru economia expunerii, ne limităm să semnalăm două asemenea exemple: o molitvă pentru oprirea curgerii sângelui din nas, datând din secolul al XIV-lea sau al XV-lea[36], şi o alta pentru alungarea reptilelor şi fiarelor răufăcătoare existentă într-un manuscris al Mănăstirii Savina (în Dalmaţia), din secolul al XVI-lea sau al XVII-lea, în care se indică numele a şapte îngeri: Mihail, Gavriil, Uriil, Rafail, Rugail, Efimil şi Filoteos[37].

Şi în mediile româneşti, Uriil apare alături de arhanghelii Mihail, Gavril şi Rafail, de asemenea în texte de aceeaşi factură. Cel mai vechi pare a fi un exorcism pentru alungarea diavolului, redactat în slavonă şi gravat pe două plăci de plumb aflate în satul Budăneşti, jud. Mehedinţi[38], a cărui vechime variază, în funcţie de

[28] *Le livre d'Henoch* traduit sur le texte éthiopien par François Martin, professeur de langues sémitiques a l'Institut catholique de Paris, et par. L. Delaporte – J. Françon, R. Legris – J. Pressoir, membres de la Conférence d'Éthiopien (1904) de L'Institut catholique de Paris, Paris, Letouzey & Ané, 1906, p. 54–55.

[29] *Ibidem*, p. 18, 53, 69.

[30] *Jüdisches Lexicon*, p. 1139; Fernand Cabrol et Henri Leclercq, *Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie*, Tome treizème. Première partie, OS–PAPYRUS, Paris, Letouzey & Ané, 1937, p. 151.

[31] Fernand Cabrol et Henri Leclercq, *op. cit.*, p. 151–152.

[32] *Le livre des secrets d'Henoch.* Texte slave et traduction française par A. Vaillant, Paris, Institut d'Études Slaves, 1952, p. 122–123 (*Index de noms propres*).

[33] Ivan Franko, *Алокрифи і легенди з українських рукописів*, Том II, Львов, 1899, p. 146–148.

[34] *Ibidem*, p. 148.

[35] *Evanghelii apocrife.* Traducere, studiu introductiv, note şi comentarii de Cristian Bădiliţă, Bucureşti, Editura Humanitas, 1996, p. 69.

[36] V. Jagič, *Opisi i izvodi iz nekoliko južnoslovinskih rukopisa*, în „Starine", X, 1878, p. 105.

[37] Vladimir Kačanovski, *Apokrifne molitve, gatanja i priče*, în „Starine", XIII, 1881, p. 158.

[38] Lazăr I. Ciomu, *Un vechi monument epigrafic slav la Turnu Severin. O rugăciune-descântec slavo-sârbă din sec. XIII–XIV*, în „Revista istorică română", VIII, 1938, p. 210–234.

opiniile exprimate, între secolul al XIII-lea sau al XIV-lea[39], şi, respectiv, între secolul al XVI-lea sau al XVII-lea[40]. Al doilea text, redactat tot în slavonă, are drept scop descoperirea comorilor şi a fost scris în sud-estul Transilvaniei între 1 septembrie 1559 şi 31 august 1560[41]. În scrierile traduse în româneşte, numele *Uriil* apare în cel puţin două texte: o *Roată a noroculuі*, în care arhanghelului Uriil îi aparţin două dintre cele optzeci de sentinţe înregistrate[42], şi o rugăciune apocrifă copiată la sfârşitul secolului al XIX-lea, adresată celor „şapte arhangheli începători ceatelor îngereşti”, între care figurează şi Uriil[43].

Cu excepţia textului descoperit la Budăneşti, în care numele arhanghelului este *Oril*[44], celelalte texte din spaţiul românesc înregistrează varianta *Uriil*. Probabil că varianta din urmă i-a fost cunoscută lui Udrişte Năsturel dintr-o astfel de scriere apocrifă, semnificaţia numelui putând-o afla din *Lexiconul* lui Pamvo Berânda, unde **Оуреилъ** este glosat **огнь бжїиа҃ свѣтло бж҃ее**[45] „focul lui Dumnezeu sau lumina lui Dumnezeu”. Recurgerea la acest nume s-a datorat desigur apropierii sonice dintre *Ure* (<*Ureil*) şi *Udre* (< *Udrea*); cf. şi *Uri* (< *Uriil*) şi *Udri* (< *Udrişte*).

Adoptarea lui *Orest* în detrimentul lui Uriil, survenită în 1639, s-a datorat, probabil, mai multor factori. Primul îl va fi reprezentat faptul că *Uriil* denumea un înger a cărui autoritate era sprijinită numai de texte religioase apocrife. Udrişte Năsturel, fără îndoială o persoană evlavioasă, va fi aflat între timp că acest arhanghel nu era recunoscut de Biserică. Pe de altă parte, noul pseudonim *Orest* prezenta, la rândul său, o oarecare asemănare sub raportul sonorităţii cu *Udrea* (*Ore/Udre*)şi cu *Udrişte* (*Ore/Udri* şi *st/şt*). Dar în preluarea acestui nume nu a prevalat amintirea lui *Orestes* din *Iliada*, personaj stigmatizat de păcatul matricidului, ci foarte probabil denumirea Ορεστιας atribuită Adrianopolului[46]. Va fi sprijinit această alegere şi prezenţa numelui în mediile monahale[47], cunoscută fiind existenţa a doi sfinţi mucenici *Orest*, sărbătoriţi în calendarul ortodox pe 11 noiembrie

[39] *Ibidem*, p. 221, 232; cf. datarea în secolul al XIII-lea la Elena Linţa, *Cea mai veche inscripţie slavonă din judeţul Mehedinţi*, în „Drobeta”, III, 1978, p. 134.

[40] Petre Năsturel, *Autour du phylactere slavo-roumain de Budăneşti*, în „Etudes et documents balkaniques et méditerranéens”, 13, Recueil IV, Paris, 1987, p. 53–54.

[41] *Crestomaţia limbii române vechi*. Volumul I (1521–1639). Ediţia a II-a revăzută şi adăugită de Liliana Agache, Alexandru Mareş, Cristinel Sava, Maria Stanciu-Istrate şi Emanuela Timotin. Coordonator Alexandru Mareş, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2016, p. 69.

[42] BAR, ms. rom. 3518, f. 92^{v}/8–11 şi f. 97^{v}/11–15.

[43] BAR, ms. rom. 3605, f. 17^{v}/12–18^{r}/14.

[44] Lazăr I. Ciomu, *art. cit.*, p. 211.

[45] *Лексикон словенороський Памви Берынди.* Підготовка тексту і вступна стаття В. В. Німчука, Київ(se va cita în continuare *Лексикон*).

[46] Vasile Bogrea, *op. cit.*, p. 324.

[47] Un călugăr *Iorest* din Merlani, jud. Buzău, este atestat ca martor într-un act de vânzare din 2 septembrie 1652 (DRH B, XXXVII, nr. 288, p. 263), iar un preot *Iorestu* de la Mănăstirea Căldăruşani este semnalat ca martor întru-un act de vânzare datat 1 septembrie 1649 – 31 august 1650 (DRH B, XXXIV, nr. 197, p. 172; cf. *Iorest*, mitropolit al Transilvaniei (1640–1643), cu metania la Mănăstirea Putna.

şi, respectiv, pe 13 decembrie. Semnificaţia „adorator al lui Dumnezeu” (ѡѓѳдникъБ̃) atribuită lui *Oreste* în *Lexiconul* lui Pamvo Berânda[48] îi are negreşit în vedere pe aceşti mucenici. De reţinut că Udrişte Năsturel a optat pentru varianta numelui care circula în mediile româneşti (*Orest*) şi nu pentru varianta cu sonoritate apropiată de cea clasică (*Oreste*), folosită o singură dată într-un text latin. La fel a procedat şi în cazul lui *Uriil*, varianta atestată în mediile slave, de unde a pătruns şi la români, fiind preferată variantei din mediile apusene (*Uriel*).

Ar mai fi un aspect pe care vrem să-l subliniem. Prin felul în care cărturarul muntean şi-a interpretat prenumele dobândit prin botez, el nu a făcut altceva decât să încerce o valorificare etimologică a acestui prenume. Asemenea încercări de a stabili etimologia numelui propriu au fost numeroase în apusul Europei încă din zorii Evului Mediu[49], dar pentru spaţiul cultural al celor două ţări româneşti relaţionarea *Udrişte – Uriil – Orest* este prima manifestare de acest gen.

2. ALTE RARITĂŢI LEXICALE DIN *Varlaam şi Ioasaf*

Într-un articol publicat cu zece ani în urmă, Maria Stanciu Istrate, ultimul editor al romanului popular *Varlaam şi Ioasaf*[50], a examinat o serie de cuvinte inedite şi mai puţin cunoscute din traducerea lui Udrişte Năsturel[51]. Acestora li se alătură, prin cuprinsul notei de faţă, alte câteva rarităţi lexicale aparţinând scrierii respective.

Abăioară

Cuvântul apare în următorul citat: „căruţe împodobite cu cai împărăteşti în frâne de aur, cu abăioare roşii”[52]. În glosarul ediţiei îngrijite de Maria Stanciu Istrate cuvântul nu este înregistrat. În DA pentru *abăioară* se face trimitere la *şabracă*, iar în DLR; s.v. *şabracă*, *abăioară* nu figurează. Corespondentul din versiunea slavonă pentru *abăioare* este **покровы**[53] „acoperământuri”. Sensul lui *abăioară* în citatul reprodus este „învelitoare care se pune pe spatele calului, sub şa”. Cuvântul provine din turc. *abai* „idem” + *-ioară.* Atestări mai vechi ne sunt furnizate de două documente din 1621: „cum au luat frate-său Drăghici spăt<ar>

[48] *Лексикон*, p. 225.

[49] Ernst Robert Curtius, *Literatura europeană şi Evul Mediu latin*. În româneşte de Adolf Armbruster, cu o introducere de Alexandru Duţu, Bucureşti, Editura Univers, 1970, p. 569–575.

[50] Maria Stanciu Istrate, *Reflexe ale medievalităţii europene în cultura română veche. Varlaam şi Ioasaf în cea mai veche versiune a traducerii lui Udrişte Năsturel*, [Bucureşti], Editura Muzeului Naţional al Literaturii Române, 2013 (se va cita în continuare Stanciu Istrate, *Reflexe*).

[51] Maria Stanciu Istrate, *Rarităţi lexicale în romanul popular **Varlaam şi Ioasaf**, versiunea Udrişte Năsturel*, în *In honorem Gheorghe Mihăilă*. Volum îngrijit de Mariana Mangiulea, Bucureşti, Editura Universităţii din Bucureşti, 2010, p. 315–323.

[52] Stanciu Istrate, *Reflexe*, p. 263.

[53] BAR, ms. rom. 588, f. 237^{r}/4.

1 cort şi 1 abăiur şi 1 cal”[54]; „Şi au fost şi o dulamă cu zarba... şi iar o dulamă de zarba cuptoşită cu bogasiu şi o abăiură vechi şi spartă”[55]. În ambele exemple avem, probabil, a face cu reproduceri greşite (**їѳ** confundat cu **ѭ**), lecţiunea corectă fiind, prin urmare, *abăioară*.

Dutină

Cuvântul a fost înregistrat în pasajul: „Şi-ş au lăcuitele lor unii de tot în dutină şi în singurătate săvârşind nevoinţa lor”[56]. În glosarul ediţiei citate *dutină* este glosat „singurătate”, precizându-se că corespunde sl. **ѡшьлъствиѥ** „vita solitaria”[57]. În DLR, s.v. *dutină*, cuvântul, căruia nu i s-a stabilit etimologia, este înregistrat prin Oltenia şi nord-vestul Munteniei în expresiile *a lua-n* (sau *a munci-n) dutină* „a lucra prost, neatent; a munci în zadar”, *a se duce* (sau *a umbla*) *în dutină* „a lucra prost, neatent; a munci în zadar”, *a se duce* (sau *a umbla) în dutină* „a pierde vremea degeaba”, *a vorbi-n dutină* „a bate câmpii”.

Cuvântul a fost atestat şi în *Lexiconul* lui Staico Grămăticul, unde sintagma **въ ѡшъ^{к}ствѣ**, preluată din textul slavon aflat la baza traducerii lui Udrişte Năsturel[58], a fost echivalat „în dutină[59], în depărtare[60]”. Sensul „în depărtare” pare a fi unul figurat; cf. în slavonă **ѡшъствиѥ** „plecare, părăsire a unei localităţi; retragere” şi **ѡшьлникъ** „schimnic, sihastru”. Expresia *în dutină* din *Varlaam şi Ioasaf* pare să corespundă expresiei *în pustiu*, căci *a vorbi-n dutină* „a bate câmpii” ne aminteşte de expresia *a vorbi pustiu* (sau *pustii*) „a vorbi tot felul de prostii, de lucruri neadevărate”; prin ext. „a aiura”[61].

Feti

Verbul *feti* a fost înregistrat în următorul pasaj: „Că se cade aceastea celora însă ce pohtesc a se împreuna nuntei, iară nu celora ce odată se-au făgăduit a feti lu Hristos”[62]. În glosarul ediţiei amintite, *feti* primeşte explicaţia „a rămâne nemă-

[54] *Act de judecată*, 15 iunie 1621 (*Documente privind istoria României. Veacul XVII.* B. Ţara Românească, Vol. IV (1621–1625), Bucureşti, Editura Academiei, 1954, nr. 47, p. 44 (se va cita în continuare DIR B).

[55] *Act de vânzare*, Mănăstirea Argeş, 21 noiembrie 1621 (DIR, B, vol. IV, nr. 74, p. 63).

[56] Stanciu Istrate, *Reflexe*, p. 158.

[57] *Ibidem*, p. 328.

[58] În *Lexicon*, sintagma respectivă este urmată de sintagma **въ единачє^{ѥ}пвѣ** „în singurătate” (BAR, ms. rom. 312, f. 188^{v}b/6–7), preluată la rândul ei din versiunea slavonă corespunzătoare traducerii lui Udrişte Năsturel: **и имѣю^{т} же жилища wви ѡ҃бо ѿ нею^{а} *въ ѡше^{а} ствѣ и въ единачѣ стѣсъвръшающе подби^{т}** (BAR, ms. rom. 588, f. 104^{r}/11–15).

[59] Scris: **ѧ дѹпине**.

[60] BAR, ms. rom. 312, f. 188^{v}b/4–5.

[61] DLR, s.v. *pustiu.*

[62] Stanciu Istrate, *Reflexe*, p. 268 (241^{v}).

ritată”[63]. Sensul real este cel al corespondentului din versiunea slavonă: дѣвствовати[64] „a păstra starea de fecioară”.

Lăutură

Cuvântul a fost atestat în pasajul „Că numai cumu te veri afunda în lăutura dumnezeiescului botez, toată ruşinea omului vechiu şî toată sarcina se îngroapă”[65]. *Lăutură*, care de regulă înseamnă „spălare”, nu a fost menţionat în glosarul ediţiei. Corespondentul său din versiunea slavonă este кѵпели[66], forma de locativ a substantivului кѵпель „cristelniţă”, sens neatestat până în prezent pentru *lăutură*.

Scrimpotire

Pasajul în care figurează acest cuvânt sună astfel: „Iară copaciul acel, ros dedesupt neîncetat de doi şoareci... iaste vreamea vieţii a fieşcăruia, scurtată şî sfârşită cu ceasurile zilei şî apropiindu-se încetişor către scrimpotire”[67]. Cuvântul nu este înregistrat în glosarul ediţiei şi nici în dicţionarele limbii române. În contextul precitat, *scrimpotire* are, în acord cu corespondentul său din versiunea slavonă (посѣченїю)[68], sensul „tăiere”. Cuvântul provine din *crâmpoti* „a (se) tăia ceva în bucăţi mai mari sau mai mici”[69] cu prefixul *s-*, ca în *scoborî* (< *coborî*), *sfărâma* (< *fărâma*) etc., prezentând, totodată, trecerea lui *î* la *i*. De reţinut că pronunţia moale a lui *r* apare în traducerea lui Udrişte Năsturel şi în alt exemplu: *strimtură*[70]. Nu putem stabili dacă *scrimpotire* este o creaţie a traducătorului, celelalte copii ale scrierii din 1671 şi 1673 prezentând în citatul reprodus varianta *crâmpotire*[71].

Ţengăiasă

Cuvântul, neînregistrat în glosarul ediţiei şi în dicţionarele limbii române, apare în pasajul „şî noauă feate pre care le-au chemat ţengăiase şi jucătoare”[72]. Fetele respective sunt cele nouă muze, fiice ale lui Zeus şi ale Mnemosynei, zeiţa memoriei, renumite pentru cântările lor. Corespondentul slavon al cuvântului *ţengăiase* este гѵ҃ца[73], forma de plural pentru гѵдьца „cântăreaţă care se acom-

[63] *Ibidem*, p. 328.
[64] BAR, ms. rom. 588, f. 241^{v}/15.
[65] Stanciu Istrate, *Reflexe*, p. 284 (256^{v}).
[66] BAR, ms. rom. 588, f. 256^{v}/28.
[67] Stanciu Istrate, *Reflexe*, p. 162–163 (112^{r}).
[68] BAR, ms. rom. 588, f. 112^{r}/22–23.
[69] DA, s.v. *crâmpot.*
[70] Stanciu Istrate, *Reflexe*, p. 105 (27^{v}).
[71] BAR, ms. rom. 2470, f. 145^{v}/22 şi, respectiv, ms. rom. 3339, f. 85^{v}/11–12.
[72] Stanciu Istrate, *Reflexe*, p. 246 (220^{r}).
[73] BAR, ms. rom. 588, f. 220^{r}/10.

paniază la chitară”[74]. *Ţengăiasă* se află negreşit în legătură cu *cinghiasă* din *Îndereptarea legii*, glosat „se chiamă muierile care cântă pre la veselii cu tambura”[75], dar forma sa ne aminteşte şi de *ţingăni* (variantă *ţengăni*) „a lovi (un obiect de metal, de sticlă etc.) producând un sunet scurt, subţire”[76]; definiţia din urmă, preluată din DLR, este lacunară, sunetul respectiv, potrivit unui citat din D. Zamfirescu, putând proveni şi de la chitară. Probabil că *ţengăiasă* a survenit în urma încrucişării dintre *cinghiasă* şi *ţengăni*. Fota Grămăticul va înlocui cuvântul *ţengăiase* în copia sa din 1673 prin *cinghierease*[77]. Cuvântul din urmă, în varianta *cinghirease*, i-a fost cunoscut şi lui Staico Grămăticul[78]; cf. *ginghirése* în *Învăţăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie*[79], formă coruptă datorită confundării lui ч cu џ.

Să mă parde

Am lăsat la urmă examinarea aceste forme verbale, neînregistrată în glosarul ediţiei, dar prezentă în pasajul „Eu făgăduinţele meale ce-am făgăduit lu Hristos nu le voiu minţi să mă parde Cela ce m-au răscumpărat cu scumpul sângele lui”[80]. Dacă ne adresăm contextului slavon aflat la baza acestei traduceri (**тако ми искѹплъшаго мѧ ч҃тнною кръвїю своєю**[81] „Aşa să-m fie <din partea> celui ce m-au răscumpărat cu sângele său cinstit”), observăm că avem a face cu o formulă de jurământ introdusă prin **тако ми** urmat de un participiu în genitiv. Dacă, în schimb, ne adresăm textului românesc din manuscris, constatăm că acesta este scris **съ҆ пд҃є чєла чє маѹ ръскѹпъра҇**[82], reproducerea lui corectă, raportându-ne la suportul său din slavonă, fiind *să-m parde <de>*[83] *cela ce m-au răscumpărat.* După cum am avut prilejul să arătăm mai demult[84], expresia *să-m parde de* ascunde o veche formă de jurământ (la origine *să am parte de*) rezultată în urma unor prefaceri fonetice: elidarea lui *a* după *ă*, în condiţii de fonetică sintactică (*să-m < să am*), şi asimilarea *t-d > d-d (parte de > parde de)*. În afara *Legendei Sfântului Sisinie* şi a traducerii lui Udrişte Năsturel, sintagma *să-m parde*

[74] Franz von Miklosich, *Lexicon palaeoslovenico graeco-latinum*, Vindobonae (Viena), Guilelmus Braumueller, 1862–1865, s.v. **гѹдьць** „citharoedus”.

[75] DA, s.v. *cinghie.*

[76] DLR, s.v. *ţingăni.*

[77] BAR, ms. rom. 3339, f. 186^{v}/15–16.

[78] BAR, ms. rom. 312, d. 179^{r}b/4.

[79] Ediţie Florica Moisil şi Dan Zamfirescu, Bucureşti, Editura Minerva, 1970, p. 143.

[80] Stanciu Istrate, *Reflexe*, p. 227 (197^{r}).

[81] BAR, ms. rom. 588, f. 197^{r}/13–15.

[82] *Ibidem*, p. 197^{r}/13–14.

[83] În copia din 1673 a lui Fota Grămăticul prepoziţia *de* nu lipseşte: „să-m parde de cela ce m-au răscumpărat” (BAR, ms. rom. 3339, f. 162^{r}/6–7).

[84] *Două lecţiuni din* ***Codex Sturdzanus***, în LR, XLIII, 1994, nr. 5–6, p. 253–254.

de a mai fost înregistrată în *Evanghelia învăţătoare* de la Mănăstirea Dealu[85], într-un *Pateric* tradus de Staico Logofătul şi într-un *Prologar* copiat înainte de 1710, a cărui traducere s-a efectuat în jurul anului 1675, probabil la Mănăstirea Cozia[86].

AU SUJET DES DEUX NOTES CONCERNANT UDRIŞTE NĂSTUREL

(*Résumé*)

Dans la première note, nous examinons les noms *Uriil* et *Orest*, employés par Udrişte Năsturel à la place de son nom de baptême *Udrişte*. *Uriil*, utilisé dans une première étape (1629–1639), c'est le nom d'un ange repoussé par l'Église; il a été connu parmi les Slaves et les Roumains notamment par la voie des prières apocryphes et d'exorcisme. *Orest*, adopté entre 1639 et 1652, a été pris par Udrişte Năsturel, probablement, à cause de la dénomination Ορεστιας attribué à Andrinople. En outre, *Orest*c'est un nom qui a pénétré aussi dans le milieu monacal. Les deux noms présentent des raprochements sur l'aspect phonétique avec Udrişte: *Uri* (<*Uriil*)*/Udri* (< *Udrişte*) et, respectivement, *Ore* / *Udri* et *st/şt*. Agissant ainsi, Udrişte Năsturel a essayé une valorification étymologyque de son prénom, la première manifestation de ce genre dans l'espace culturel roumain.

Dans la deuxième note, nous examinons quelques mots rares appartenant au roman populaire *Varlaam et Ioasaf*, traduction d'Udrişte Năsturel (*dutină*, *scrimpotire*, *ţengăiasă* etc.), en attirant l'attention sur une vieille forme de serment: *să-m parde de* «que j'obtienne la grâce de (qqn.)».

Cuvinte-cheie: *Udrişte*, *Uriil*, *Orest*, *valorificare etimologică a numelui propriu*, *dutină*, *scrimpotire*, *ţengăiasă*, *să-m parde de.*

Mots-clés: *Udrişte*, *Uriil*, *Orest*, *valorification étymologique du nom propre*, ***dutină***, ***scrimpotire***, ***ţengăiasă***, ***să-m parde de***.

Institutul de Lingvistică al Academiei Române
„Iorgu Iordan–Alexandru Rosetti"
Bucureşti, Calea 13 septembrie, 13
inst@lingv.ro

[85] Dana-Mihaela Zamfir, *Morfologia verbului în dacoromâna veche (secolele al XVI-lea – al XVII-lea*), Bucureşti, Editura Academiei Române, [I], 2005, p. 418, nota 2.

[86] Alexandru Mareş, *Din nou despre o veche formă de jurământ*, în LR, LXIV, 2015, nr. 1, p. 87–88.